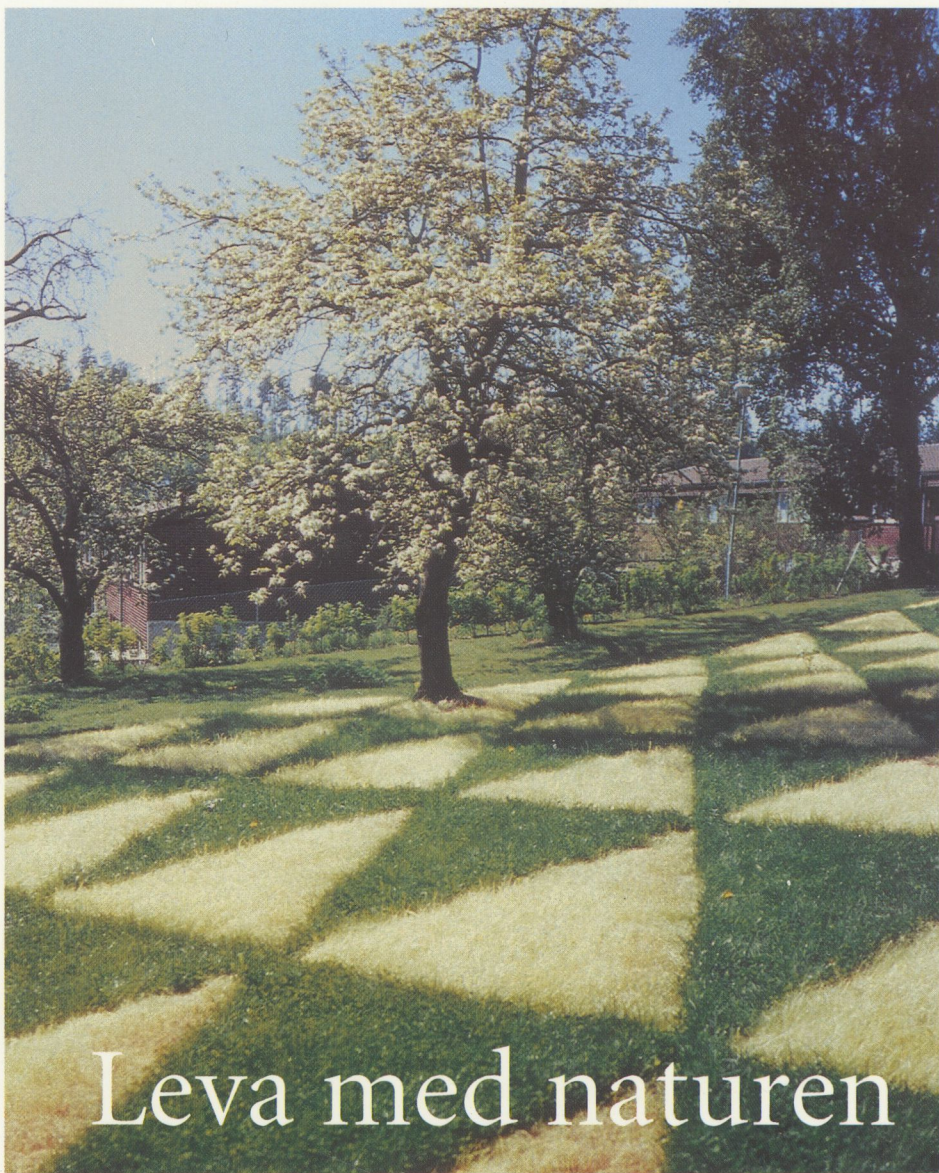

LEVA MED NATUREN

FATABUREN 1999

Leva med naturen

NORDISKA MUSEET

LEVA MED NATUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok 1999

Fataburen 1999
Leva med naturen
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
nmbook@nordm.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Cecilia Hammarlund Larsson

Grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilden "Trädgård stadd i förändring" av Gunilla Wihlborg, konstnärinna som arbetar med konst i och av natur. Konstverket utfört i Södertälje 1990. Foto Gunilla Wihlborg

Baksidans bild foto Cristina Prytz

Foto om inte annat anges Nordiska museet

Tryck MediaPrint, Uddevalla 1999

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 454 1

»Förr var det tämjda djur som strövade
i markerna, nu är det människor.«

Göran Palm 1989

Den naturnära semestern går i det sena 1900-talet gärna till platser som avgränsats som en del av vårt kulturarv. Här får vi prova på det förflutna i ett sökande efter ett liv i samklang med naturen. Ferierna skall idag vara aktivt kulturskapande och helst försiggå i rogivande möten med naturen. Möjligheten till dessa upplevelser finns i de historiska landskap där natur möter kultur, fritid blir till arbete, förr blir nu och arv möter miljö.

Turism kan sägas vara ett sätt att hantera och bearbeta landskapet samtidigt som turisten försöker återskapa och rehabilitera sitt jag och sin kulturella identitet genom individuella upplevelser. Idag sker detta ofta i det främmande land som historien skapat. Här finner vi möjligheter att göra erfarenheter som kan brukas i förståelsen både av det egna jaget och av människors villkor förr i tiden. Historien blir något som uppfattas som en naturlig, men försvinnande och hotad verklighet. Den beskrivs med ord som Göran Palms:

Sen vi blev rika har vi inte råd
att hålla ängar, hagar, hedar öppna
när vi var fattiga hade vi råd!

Historien minner om ett bättre liv, ofta också spännande och suggestivt. Fornlämningar, borgar, ruiner, ödegårdar, övergivna industrilandskap och igenväxta järnvägsspår blir till ett slags äventyrsland vilket äger en naturlig förföriskhet. Här förväntas

Ängen och hagen som blivit sinnebilder för den svenska sommaren är kvarlevor från förgången tid; de är inte längre viktiga för jordbruksekonomin. Istället har de blivit historiska landskap som ges stora symbolvärden. Äng i Sörevik, Döderhults socken i Småland. Foto 1940-tal, Märten Sjöbeck, ATA.

vi använda vår fantasi parallellt med vår kunskap om historiska fakta, för att skapa stämningsfyllda frizoner som skänker oss sammanhang och helhet i en annars fragmentarisk tillvaro.

Återbruk – som blivit vår tids mantra – inbegriper också ett naturligt bruk av den historia vi kan se i landskapet. Sedan flera år är våra kulturmiljöer underställda en naturresurslag och istället för att isolera dem som enskilda storheter att förstås i kronologiska sammanhang, har man under 1990-talet definierat dem såsom en resurs för människor i deras formerande av identitet.

Flera nya former av turism, som definierar sig i kontrast till den gängse massturismen, håller på att växa sig starka. Den form av turism som står i fokus för min betraktelse här, kallas för kulturarvsturism. Sedan några år tillbaka används detta begrepp också officiellt för att beskriva det arbete för turism och regional utveckling – som landets högsta instans för kulturmiljövärd – Riksantikvarieämbetet, ägnar sig åt. Genom att framhålla kulturarvet som ett besöksmål för turister skall berättelser om vår förflutna ges konkretion och tydlighet. Ofta talas det om vikten av att ge oss möjlighet att »läsa» historien i landskapet. Inte sällan sker detta parallellt med profileringen av Sverige som

Uggarde rår, bronsåldersröse på Gotland. En plats där kultur möter natur. Detta är en del av historien i landskapet, som vi har blivit vana att se den. Foto Bengt A. Lundberg, Raä.

ett land med unik natur. En utveckling av ett turismlandskap grundat på kulturarv och levande museer där man får delta i tillverkning, lära känna sociala förhållanden från förr och ta del av människors liv går hand i hand med ekologiska perspektiv, grön turism och lansering av »naturliga« produkter.

Uttrycket ekoturism användes första gången 1983 i Schweiz, för att beteckna en småskalig turism där man är rädd om naturen och turistar på lokalbefolkningens villkor. Världsnaturfonden etablerade tio år senare begreppet, med ett stort ekoturismprojekt. Därefter har en rad olika ekoturistföreningar bildats; i Sverige skapades den första 1993. I båda dessa former av turismnäring strävar man efter att ge besökaren en äkta känsla av det lokala livet förr.

Unika naturnära upplevelser

I ett slags bearbetning av det senmoderna samhällets framtidsmöjligheter söker kulturarvsturisten sig tillbaka till andra tider som upplevs som mer autentiska och naturliga än vår egen, till något som man uppfattar som enklare och renare livsstilar. Därför beger vi oss ut på äventyrsresor, historiska vandringar, kul-

Sekelskiftets turism var ofta ett seendets turism. Storslagna, vackra landskapsvyer och naturscenerier var det som värderades högst bland turistmålen. Åre blev tidigt uppskattat för sina vackra utsikter. Foto 1890–1910 av okänd fotograf.

Den skånska slättens odlingslandskap är främst ett arbetslandskap men lanseras i turism-sammanhang ofta som ett fritidslandskap. Flygbild över Brunnby kyrka i Skåne. Foto Jan Norrman, Raä.

turstigar och naturpromenader. Under paroller som *Aktiviteter* och *Äventyr* manar turismindustrin oss att söka kunskap om andra levnadssätt *på naturens villkor*. När Skånes turistråd 1998 lanserar en ny broschyr är det en naturnära semester som står i fokus och naturupplevelserna ska få oss att känna oss fria, främst från stadslivet. Gladans svävande flykt på broschyrens omslag symboliserar friheten i naturen. Många förknippar också frihet med det arbetslandskapet som gör Skåne så speciellt.

Landsbygden har dock främst omhulats som ett *fritidslandskap*. Vi åker till *landet* på semestern och på landsbygden finner vi också en stor del av kulturarvet. Det svenska kulturarvet är starkt sammankopplat med både naturen och landskapet, beteckningar som många gånger används som synonymt med landsbygd.

Den engelska landsbygden har av forskare beskrivits som omvandlad till en gigantisk, tillrättalagd och välansad temapark dit turister beger sig för att tillägna sig naturen. På samma sätt säljer turist- och kulturarvsindustrin idag den svenska landsbygden

till främmande besökare. Här kan du trampa dressin på nedlagda järnvägsspår, åka på viltsafari bland myskoxar och bävrar eller helt enkelt gå miljöslingan. Vill du smaka på livet förr kan du leva lantliv på en äkta bondgård, plocka ägg i hönshuset, gå ut med geten, mysa med kaninerna eller hoppa i höet. Den frihet som vi människor vill uppleva i naturen inskränks dock snart av att en stor del av de avgränsade attraktionernas miljömässiga värden går förlorade i takt med att de saluförs. Skyltar i landskapet och symboler i resehandböcker och turistguider styr våra rörelser i landskapet till samma platser.

Svenska Turistföreningen har numera miljömärkta vandrарhem. De anläggningar som verkar för »...en hållbar utveckling genom miljögranskning av inköp, åtgärder för vatten- och energibesparing, minskade transporter och minskning av sopberget genom kompostering...« förses med en särskild symbol. Även kulturarvsturismen prövar nya förhållningssätt till naturen och till ett ekologiskt riktigare sätt att leva. Historien och kulturen används och brukas som ett sätt att bättre förstå naturen. Livet som levdes förr framställs och uppfattas många gånger som naturligare än det vi lever nu. Det finns en längtan efter autenticitet, inte bara i livsformer, föremål och byggnadsdetaljer, utan också i råvaror, resurser och förhållningssätt. Antikvariska och miljömässiga argument löper idag ofta parallellt samtidigt som besökare på historiska platser vill möta både kulturella villkor från förr och få naturupplevelser.

Det svenska företag som själv betraktar sig som Nordens ledande arrangör av upplevelseresor till natur och kultur, saluför dem med hjälp av Unescos världsarvslista och Världsnaturfondens projekt. Resorna bär bortom allfarsvägarna och innebär både möjlighet till kultiverande strövtåg i något vi skulle kunna kalla för bildande miljöer och chans till »att komma riktigt nära naturen«. Företaget startade 1971 med resor till Hornborgasjön, men beger sig idag till mer fjärran världsdelar, där de erbjuder unika natur- och kulturupplevelser. Ibland på »platser där ingen enda människa under mänsklighetens historia skådat anblicken

av en Tema-resenär«. På samma sätt söker sig idag många kulturturister från andra länder till de svenska världsarven för att komma i kontakt med något naturligt, autentiskt och alldeles äkta.

Forntidsvardag som samtidsmarknad

Vikingatinget vid Trelleborgen i Trelleborg får liksom flera andra samtida vikingamarknader, hundratals människor att rusta sig för strid, klä sig i vikingakläder och sälja egenhändigt tillverkade 'vikingatida' varor. Tinget beskrivs i en informationsbroschyr på följande sätt: »Alla möjliga slags hantverkare och handelsfolk kommer att visa sitt hantverksmässiga kunnande. Inte minst kommer de att visa prov på enastående försäljningstalang! Mat, redskap, tält, husgeråd och kläder kommer att kunna beskådas under hela marknaden. Folk kommer att få en upplevelse av hur levnadsvillkoren tedde sig för den historiske vikingen och marknaden i sin helhet erbjuder besökaren en äkta smak av vikingaliv!«

Det som bjuds ut till försäljning är smycken, vapen, kläder, dryckeshorn, örter, glaspärlor och mycket annat. Många ägnar en stor del av sin fritid åt att tillverka dessa varor, några har det som sitt levebröd. De vill dock inte se sig som samtida producenter utan ser detta istället som försök att pröva nya sätt att leva. En hantverkare som tillverkar vikingasmycken, säger sig också vilja leva som en viking. Det har helt enkelt blivit en livsstil för henne och hennes familj. Det beror inte bara på att vi är fascinerade av vikingarna, förklarar hon, det handlar också om ett naturligt levnadssätt, som känns ekologiskt riktigt.

De vikingatida hantverkarna slår läger och bor på platsen i flera dygn. Hantverkarna visar sitt hantverk, tillverkar brynjor, förevisar skeppsbyggeri och segelmakeri, guld- och silversmide, träsnideri, myntslagning och växtfärgning. Det förekommer mycket slagsmål på marknaden och de krigiska inslagen är påtagliga. Bågskyttar skjuter pilar mot borgen, olika kamper för-

siggår, bärsärkar iscensätter krigarshower och vikingabrottning förevisas.

Forntidens vardag görs på så sätt om till en samtidsmarknad för utprovning av nya seder och vanor, levnadssätt och produktionsmönster. I en arkeologisk experimentby i Skåne inbjuds man att uppleva vikingens vardag för 1000 år sedan: »Vikingaby i Hög tar dig med på en resa bort från historieböckernas traditionella skildring. Upplevelsen av vikingens vardag, präglad av hårt arbete och förnämmt hantverk, i tätt samspel med naturens makter och gudarnas välvilja...«

Dessa vikingatida marknader och ting är nya företeelser. De hör hemma i vårt senmoderna samhälle. Först under 1990-talet har de fått sin form och omfattning. Vid Foteviken på Falsterbonäset utkämpas slag och vikingagille sedan 1997. Fotevikens museum kallas sig för Vikingareservat. Man framhåller i sin marknadsföring att alla vikingar är välkomna att medverka, bo och leva med dem – de bofasta vikingarna. Kravet är att man går klädd i vikingakläder och är beredd att hjälpa alla besökare som vill lära sig mer om sitt kulturarv.

På marknaderna kan besökaren inte bara konsumera sköna ting från förr utan också köpa vikingatida dagligvaror. Det framhålls gärna att materialet i marknadsvarorna kommer från naturen och man anspelar på så sätt på förflutenhet. Varorna är, som ett programblad uttryckt det »långt från allt vad plast och andra nutida material heter.«

Sevärdheter blir görbarheter

Ett av målen för den svenska kulturpolitiken är att man inte bara skall bevara utan också *bruka och levandegöra* kulturarvet. Besökarna skall kunna delta i någon form av aktivitet som att baka, väva, fläta korgar, slå mynt eller gå i trädgårdsskola. Man skall på ett naturligt sätt uppleva det som var vardag i en svunnen tid. Det som för oss turister förr salufördes som *sevärdheter* har nu blivit till *görbarheter* och att erbjudas möjlighet att pröva

på olika aktiviteter har blivit en av de viktigaste beståndsdelarna i kulturarvsturistens semesterupplevelse. Vid Glimmingehus kan man under 1900-talets näst sista år delta i arbetet i en medeltida byggnadshytta, ett experimentarium där man får vara med om att tillverka tegel, bränna kalk och uppföra byggnadsställningar på medeltida vis. För den som hellre önskar ägna sig åt kulinariska upplevelser ges möjlighet att baka bröd, kärna smör, mala mjöl, stöta kryddor och mycket annat i det senmedeltida köket. Intill borgen pågår skapandet av en ört- och fruktträdgård. Under doftande sommarkvällar kan man i örtagården höra berättelser om folktro och trånande kärlek. Alla sinnen skall få sitt och ur gamla traditioner skapas nya marknader och utflyktsmål.

Att bruka historien naturligt

Det finns idag en tendens att använda historien och kulturen som en flyktväg till naturen. Att prova på bronsåldersliv eller skörda havre med lie har fått samma innebörd som att besöka en ekologisk gård. Det förflutna upplevs som mer bärkraftigt och naturligt än samtiden. Många ägnar idag en stor del av sin fritid åt sådant som var arbete i det förindustriella samhället. Vedhuggning, fårskötsel och ängsslåtter är idag, liksom linberedning, gårdsgårdsbyggande och korgflätning mer betydelsefulla inslag i fritidstorpens bruk av landskapet än i den bofaste landsbygdsbens.

Hur man väljer att iscensätta en viss tid eller hur man skriver historia vid olika tider säger lika mycket om den tiden, som den tid man valt att skildra. Vi möblerar om i det förflutna och bygger kulturarv efter vår egen tids ideal och mönster. Det förflutna som skildras är inte nödvändigtvis relaterat till det som en gång hände utan i många fall en skapelse av vår egen tid. Vi använder och berättar historien utifrån våra perspektiv. På så sätt kan kulturarvet användas i var tid efter dess behov och med dess preferenser.

Det goda livet

Livet förr har under hela den moderna tiden framhållits som det goda livet där människan levde i samklang med naturen. Detta har fått bilda kontrast till en samtid som känns svårgripbar, hotfull och onaturlig. Idag försöker allt fler överbrygga den moderna tidens särskiljande av natur och kultur, i sökandet efter svaret på hur ett gott liv ser ut. Upptäcktsresan går då ofta inåt i det egna jaget. Ofta motiverar vi våra pröva-på-upplevelser vid medeltidsmarknader, i forntidscentra och i andra »naturliga« landskap, med att vi vill få nya perspektiv på livet och tillvaron. Att byta liv och för en stund välja en tillfällig identitet ger möjlighet att hämta näring ur historiens landskap. Det är som om kulturarvet måste användas för att det skall ha något värde.

Kulturell identitet skapas i möten mellan människor, men den skapas också i möten mellan individ, historia och natur. Det finns berättelser i landskapet som vi kan tillägna oss. Identitet och samhörighet formas av förmågan att knyta det förflutna till framtiden, av gränsdragningar gentemot andra människor, andra tider och andra platser. Kulturarv skapar på så sätt både samhörighet och avstånd, både tillhörighet och utanförskap.

På ekologiska äventyr i kulturarvet

Minnen är av avgörande betydelse för all identitetsformering. Känslan av ett förflutet bekräftar vilka vi är i vår egen samtid. Platsen eller det landskap som minnet relateras till förstärker det förflutnas betydelse. För att förstå såväl oss själva som det förflutna måste det således finnas några spår kvar att relatera till. Kulturarvets förvaltare har därför ett ansvar för vårt kulturella välbefinnande.

Museerna brukar beskrivas som identitetsskapande institutioner. Dit skall vi kunna gå och studera vilka vi är genom att förstå vad som varit och hur vi blev det vi är. Samma roll har kulturmiljövårdens institutioner i förvaltandet av kulturlandskapet.

Det som förr lanserades som sevärdheter har idag blivit »görbarheter«. Historien, det historiska landskapet och kulturarvet ska brukas. Foto Klas Nyberg.

Under 1990-talet har Riksantikvarieämbetet som förvaltare av det förflutna i landskapet övergått från att hävda begreppet *kulturmiljö* till att istället saluföra begreppet *kulturarv*. En utveckling således från miljö till arv. Samtidigt utvecklas turism i nya och alternativa former. I jakten på autentiska upplevelser i naturen förflyttar vi oss till platser som av professionella förvaltare avgränsats som kulturarv. Här prövar vi på det goda livet i form av sådant som var arbete förr i tiden eller som innebar en prövning för både kroppsliga och själsliga förmågor. Våtmarksparadis saluförs parallellt med forntidsmarknader, man kan avnjuta brushanespel till kaffet eller köpa sig en riddarsköld som skydd vid slagsmål. När kulturarv omvandlas till säljbara produkter anspelar producenten på ekologiska värden och en bärkraftigt hållbar framtid.

Naturligtvis har gårdagens turism mycket gemensamt med dagens, längtan till naturen har länge varit kopplad till en föreställning om något ursprungligt och äkta. Det nya är snarare att det naturliga blir till en iscensättning eller en upplevelsemarknad som i sig skapar en esteticering av både naturen och det förflutna.

När kulturarvsturisten rör sig mellan förr och nu, befinner hon sig samtidigt i spänningsfältet mellan natur och kultur, stad och land, naturligt och civiliserat. Naturen kan här tolkas som ett kulturellt betydelserum fyllt av föreställningar om hur vi människor bör tillägna oss den. I detta rum finns koder och symboler vars spår leder oss tillbaka i historien.

Ales stenar på Österlens kust, en mytomspunnen och välbesökt fornlämning. Platsen som äger stort natur- och kulturhistoriskt värde, har under de senaste åren alltmer kommit att användas – brukas – för olika evenemang. Kanske har platsen på så sätt blivit ett kulturellt betydelserum placerat i spänningsfältet mellan natur och kultur, nuet och historien? Foto Raä.

